

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLOGUA

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhittek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez	369
<i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből	385
<i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között	397
<i>The Zemplín Cup between East and West</i>	
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről	417
<i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban	439
<i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén	455
<i>Struggles in the middle part of the realm</i>	

Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?
PÉTERMONOSTORA MAAS-VIDÉKI KAPCSOLATAI

Rácz Bernát¹ – Rosta Szabolcs²

*„Maastricht kiváló elhelyezkedésű, mivel a város
egy Angliát Magyarországgal összekötő úton található...”*
Henric van Veldeke németalföldi költő, 1180 körül

PÉTERMONOSTORA

A kecskeméti múzeum 2010-ben, az újvidéki múzeummal partnerségben került be az IPA 1 MONATUR nevű, határokön átnyúló turisztikai célú programba. E projekt segítségével indult el a Bugac mellett fekvő Felsőmonostor területének komplex régészeti kutatása. További IPA pályázatok sikeres lebonyolítását követően, 2016 után a múzeum saját finanszírozásával folytatódta – és tartanak ma is – az ásátások. Tizenegy ásátási idényt követően kétségtelennek tűnik, hogy a modern technikai eszközöket és innovatív megoldásokat a kezdetektől felhasználó szintkövetéses feltárás-sorozat, minden előzetes várakozást felülmúló eredményeket hozott.

A 12–13. század fordulóján itt feküdt a Duna-Tisza köze szakrális és kereskedelmi központja, melyet megnyugtató módon lehet azonosítani a forrásokban szereplő egykori Péteri/Pétermonostora településsel. A Becse-Gergely nemzetség kegyurasága alá tartozó, az 1130-as években alapított majd több ütemben átépített monostor életének végét a tatárjárás jelentette.¹

A Homokhátság egyetlen Árpád-kori kolostoregyüttese, valamint az azt körülölelő 2 km² területen fekvő, az urbanizáció előrehaladott állapotában lévő település, mára megkerülhetlenné vált a korszakkal foglalkozó kutatás számára. A Pétermonostorán feltárt Árpád-kori emlékmű minden szempontból példa nélküli Magyarországon. Az innen előkerült tárgyi hagyaték mind mennyiségét, mind minőségét tekintve kiemeli a ma ismert és feltárt hasonló Árpád-kori lelőhelyek sorából.

A több mint tíz éve zajló ásátások során felgyűlt hatalmas anyag tudományos feldolgozása szakaszosan halad. Az eddig megjelent írásokban leginkább Pétermonostora általános ismertetése, valamint egyes – bár elemeiben is nagy jelentőségű – résztemák közzlése történt meg.² A lelőhely minél teljesebb, belátható időn belül történő tudományos igényű feldolgozásának érdeke több szakterület kutatóinak bevonását tette szükségessé az elmúlt időszakban.³ Ennek következtében számos új lehetőség nyílik, melyek révén még szemléletesebben bontható ki Pétermonostora egykori története. Az alábbiakban közölt eredmények e döntés helyességének ékes bizonyítékát jelentik.

Jelen tanulmány témája a pétermonostorai leletek kétségkívül legizgalmasabb, nemzetközi szinten is figyelemre méltó együttese, az úgynevezett „Szent Péter-ereklyetartó” új szempontok alapján történő vizsgálata, melynek során kirajzolódnak a tatárjárás előtti alföldi központ kötődései a kor Európájának egyik kiemelkedő szellemi központjához. Érzékletesen szemlélteti a Magyar Királyság ezen időszakban betöltött szerepét Henric van Veldeke németalföldi költő 1180 körül keletkezett fenti idézete.⁴

A szerzők: ¹PhD hallgató, Department of Medieval Studies, Central European University, Bécs (racz.bernat@gmail.com); ²régész, múzeumigazgató, Kecskeméti Katona József Múzeum (rosta@kkjm.hu).

¹ A lelőhelyről bővebben: ROSTA 2014a; SÁROSI – ROSTA 2017.

² ROSTA 2017; CSIPPÁN 2018; BUZÁR – BERNERT 2018; ROSTA 2018; ROSTA – PÁNYA 2022.

³ ROSTA – MAGDUS 2023.

⁴ VAN VELDECKE 1950, 48. Köszönjük Nicholas Taylernek, hogy felhívta a figyelmünket erre a költeményre.

1. ábra. Az ereklyetartó bal oldali lemeze, 1170 körül – réz beágyazott zománccal és rekeszzománccal (25 × 12 cm). (Fotó: Vágó Ádám)

Fig. 1. The left-hand plaque of the reliquary, around 1170 – copper with champlevé and cloisonné enamels. (Photograph: Ádám Vágó)

2. ábra. Az ereklyetartó jobb oldali lemeze, 1170 körül – réz beágyazott zománcal és rekeszzománcal (25 × 12 cm). (Fotó: Vágó Ádám)

Fig. 2. The right-hand plaque of the reliquary, around 1170 – copper with champlevé and cloisonné enamels. (Photograph: Ádám Vágó)

AZ EREKLYETARTÓ

2013-ban, a bazilika feltárása során váltak ismertté azon tárgyak, melyek egyedülállóak a ma ismert magyarországi emléksanyagban. A bazilika főhajójában, a szentélyrekesztő téglafalára épített külső oltár közelében, bontási törmelékekkel teli gödrökből került elő a két félkör alakú, zománcozott vörösréz lemez, valamint egy változatos növényi mintával díszített szalag.

A két lemez felettébb korrodált, az egyik égett állapotban látott napvilágot, eleinte alig lehetett pár alakot kivenni a kompozíciókból.⁵ Egy ipari CT vizsgálatnak köszönhetően, majd hosszas restaurálás eredményeként ma már a lemezek felületének legnagyobb részét részletesen ismerjük.⁶ A bal oldali lemez szinte tökéletes állapotban maradt meg, míg a jobb oldali több helyen sérült.

A bal oldali lemez a mennybemenetelt ábrázolja, három felfelé tekintő apostollal alul, felettük két angyallal, a kompozíció tetején pedig az égbe emelkedő Krisztussal (1. ábra). Az angyalok írásszalagokat tartanak. A jobb oldali angyal szövege: VIRI • GALILEI • QVID • A(d)MI(ramini), ami a Bibliában úgy folytatódik, hogy: *aspicientes in caelum* („Galileai férfiak, miért álltok itt az ég felé nézve?”).⁷ A bal oldali angyal szövege: HIC IHC • Q(u)i • ASV(m)PT(us) • E(st) („Ez a Jézus, aki felvitetett tőletek a mennybe”), folytatása a Bibliában: *a vobis in caelum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in caelum* („úgy jön el ahogyan láttátok őt felmenni a mennybe”).⁸ A lemez hátoldalára SIN felirat van vésvé.

A jobb oldali lemezen két jelenetben láthatjuk a nagycsütörtöki lábmosást (2. ábra). Felül a jobb oldalon álló Krisztus meggyózi Pétert annak fontosságáról: SI • N(on) • N(on) • ERIs MECV(m) („Ha nem moslak meg, nem leszel velem”).⁹ N(on) • PEDEs S(ed) MAN(us) • et CAPV(t) („Uram, ne csak a lábamat, hanem a kezemet, sőt a fejemet is!”).¹⁰ Alul a térdelő Krisztus Péter lábát mossa egy víztároló edény felett. A lemez hátoldalán közepén a DEX, alján az INFE felirat szerepel.

A kutatás már a kezdetektől a leletegyütteshez tartozónak vélte a szintén erősen korrodált állapotban előkerült, növényi mintával díszített aranyozott szalagot.¹¹ A ma három különböző darabban lévő, összességében mintegy 70 cm hosszú szalag, eredetileg egy oldalsó díszítő pánt részlete volt (3. ábra).

Az új vizsgálatok szerint az ereklyetartóhoz kapcsolható még az a két vékony lemeztöredék is, melyek az ásatások elején a bazilika romjai közül kerültek elő. A nagyobbik lemez egy domborított, aranyozott angyalt ábrázol, barna firnisszel díszített alapon. Az apró töredék pedig egy mandorlaként rekonstruálható körív részét képezi. A két lemez együttesen az ereklyetartó hátoldalán elhelyezkedő *Maiestas Domini* kompozíció része lehetett (4. ábra).

Korábban a tárgyat kerek ereklyetartóként rekonstruálták (6. ábra). A művészettörténeti vizsgálat azonban rámutatott, hogy a ma létező összes, valamint a megsemmisült, de korábban valamilyen formában megörökített, narratívával ellátott, félkör alakú zománcozott lemez, egy úgynevezett *phylacterium* formájú ereklyetartó része volt (5. ábra). Ezek olyan ereklyetartók, melyek központi négyzetét – az ereklyét tartalmazó dobozt – minden oldalról egy-egy félkör alakú, különlegesen díszített felületű, oldalsó kiegészítéssel formázták kereszt alakúra.¹² Előfordult, hogy mint a stavelot-i retábulum esetében, ezeket beépítették egy nagyobb oltárt övező díszítésbe, de általában szabadon álltak. Bár méretében csak a 17. században elpusztult stavelot-i retábulumot lehet párhuzamba állítani a bugaci lemezekkel, Pétermonostora esetében a tárgy különböző részei,

⁵ BIACSI 2013.

⁶ A tárgyak restaurálását a Szegedi Móra Ferenc Múzeum szakemberei végezték. Az ipari CT vizsgálat a Continental Automotive Hungary laborjának és Biacsi Karolina restaurátorművésznek köszönhető.

⁷ Apostolok cselekedetei 1:11.

⁸ Apostolok cselekedetei 1:11.

⁹ János 13:8.

¹⁰ János 13:9.

¹¹ A szalag restaurálását Herczeg Zsuzsa restaurátorművész végezte el.

¹² KAHSNITZ 1992; BERTRAND 2014.

3. ábra. Az ereklyetartó szalagjának darabjai, 1170 körül – aranyozott rézlemez *vernīs brunna* (5 cm széles, 11, 16 és 39 cm hosszú darabok). (Fotó: Vágó Ádám)

Fig. 3. Fragments of the reliquary's side cover, around 1170 – gilded copper with *vernīs brun* (5 cm in width; the fragments are, respectively, 11, 16, and 39 cm in length). (Photograph: Ádám Vágó)

4. ábra. Domborított, aranyozott angyal *vernīs brunna* díszített rézlemezen, 1170 körül. (Fotó: Kiss Béla)

Fig. 4. Embossed and gilded angel on a *vernīs brun* plaque, around 1170. (Photograph: Béla Kiss)

5. ábra. A lobbes-i phylacteryum ereklyetartó, 1150–1175 (22,5 × 22,5 cm, The Wyvern Collection). (Fotó: The Wyvern Collection)

Fig. 5. The phylactery of Lobbes, 1150–1175 (The Wyvern Collection). (Photograph: The Wyvern Collection)

6. ábra. Az ereklyetartó korábbi rekonstrukciója. (Pazirik Kft)
Fig. 6. Earlier reconstruction of the reliquary. (Pazirik Ltd.)

7. ábra. Az ereklyetartó új rekonstrukciója. (Pazirik Kft)
Fig. 7. New reconstruction of the reliquary. (Pazirik Ltd.)

az ereklyetartó kompozíciójának részletessége, az angyalos töredékhez hasonló lemezek hátoldalon való megjelenítése arra utalnak, hogy egy szabadon álló alkotás volt (7. ábra).¹³

AZ EREKLYETARTÓ SZÁRMAZÁSI HELYE

Az ereklyetartót az előkerülése után olyan alkotásként értelmezték, mely ötvözi a limoges-i és a rajnai zománcmesterség stílusait és technikáit. Ezen meghatározás a tárgyat az 1180-as évekre helyezte.¹⁴ Talán érthető, hogy a tárgy türkiz és zöld háttere és az azon megjelenő rozetták, miért vezették az első értelmezéseket Limoges irányába. A vésett figurák szép és összetett alakjai pedig valóban hasonlóak a kölni művészethez. Ezt követően, közelebbi párhuzamok hiánya miatt a tárgyat már nem feltétlenül Kölnhöz kötötték, hanem több németországi központ hatását vélték rajta felfedezni. Még az is felmerült a tárgy eklektikus jellege miatt, hogy az Magyarországon készülhetett.¹⁵

A fenti értelmezések azonban sok kérdést hagytak megválaszolatlanul. A felmerülő kétségek miatt ezen tárgyak teljesen új megközelítésű vizsgálata vált szükségessé. Az ereklyetartó új szempontok szerinti művészettörténeti kiértékelése arra mutatott rá, hogy a korábbi értelmezések nem állják meg a helyüket. Bár a Pétermonostorán megtalált együttes a maga nemében nyilván egyedülálló, ám a Meuse folyó vidéki területeken (Maas-vidék) – amelyek bár a Német-római Császársághoz tartoztak, mégis többnyire francia ajkúak laktak – a tárgy részleteinek számtalan párhuzama felfedezhető.¹⁶

A Maas-vidéki ötvöstárgyakon megtalálható a pétermonostori ereklyetartón feltűnő összes dekoratív minta használata, de megjelenik a hasonló háttér is, például a stavelot-i hordozható oltáron. A tárgy valamennyi, korábban limoges-iként értelmezett eleme fellelhető a Maas-vidéken 1150 és 1175 között készült tárgyakon, míg Limoges-ban az ilyen díszítéseket csak 1175 után kezdték el alkalmazni.¹⁷ Ráadásul a limoges-i rozetták ábrázolása eltérő és az ereklyetartón megtalálható kis kereszt minta egyáltalán nincs limoges-i tárgyakon. A kölni párhuzamok vonalvezetése sokkal durvább és bár természetesen gyönyörű alkotások, elmaradnak a Maas-vidéki zománcok eleganciájától és szépségétől.¹⁸ Az alakok ruháinak redői meglepően közeli kapcsolatokat mutatnak némelyik Maas-vidéki művel, mint például az onnan származó kódexfedőlappal, melyet ma a musée de Cluny-ben őriznek (8. ábra).¹⁹ Ezen kívül az arcok típusai és azoknak kialakítása némely esetben teljesen megegyezik a Maas-vidéki ötvösművészet és kódexfestészet alkotásaival. Ezek az analógiák annyira közeli, hogy még olyan párhuzamok is előkerültek, melyek arra utalnak, hogy az ötvös az alakokat mintakönyvekből vette át és az alakokon túl egész kompozicionális elrendezéseket is felhasznált a nagyméretű lemezek megalkotásakor.²⁰ A stílis kapcsolatokon túl, a lemezek formájának legközelebbi párhuzama is erről a vidékről származik. A lemezek mérete, valamint megjelenésük a ma létező zománcok között egyedülálló.

A Maas-vidéki eredet egészen új szintre emeli a tárgy fontosságát, mivel e központ volt a kor egyik legkiemelkedőbb művészeti és szellemi központja. Az itt készülő művészeti alkotások narratív ábrázolásaikban és azok összekapcsolódásában visszatükrözték a központ értelmiségének írásait és gondolatvilágát. Azonban nemcsak a lemezek utalnak erre a vidékre, hanem az ereklyetartó mellett előkerült aranyozott rézszalag is a Maas-vidék felé mutat. Díszítésének jellege és mesteri

¹³ A stavelot-i retábulumról legutóbb: GEARHART 2019.

¹⁴ ROSTA 2014a, 196, 204; ROSTA 2014b, 312, 323; SÁROSI – ROSTA 2017, 109; ROSTA 2020, 146–147; ROSTA 2022, 304–305.

¹⁵ KISS 2022, 283.

¹⁶ Az ereklyetartó itt található új értelmezéséről bővebben: RÁCZ 2023a; RÁCZ 2023b.

¹⁷ Lásd például: O'NEILL 1996.

¹⁸ LEGNER 1972, 247–280.

¹⁹ Musée de Cluny, Cl. 1362; *Une renaissance* 2013, cat. 15

²⁰ Kupferstichkabinett. Staatliche Museen zu Berlin, MS 78.A.6; Liège, Bibliothèque de l'Université, MS 2613.

8. ábra. Maas-vidéki kódex fedőlapja, 1150–1165 (22,5 × 15 cm, musée de Cluny, Cl. 1362).
(Fotó: MN-Grand Palais – musée de Cluny – musée national du Moyen Âge – Franck Raux)

Fig. 8. Mosan book cover, 1150–1165 (musée de Cluny, Cl. 1362).
(Photograph: MN-Grand Palais – musée de Cluny – musée national du Moyen Âge – Franck Raux)

kivitelezése szintén a Maas-vidéken találja meg legközelebbi rokonait. Az egyik legszorosabb kapcsolatot a maastrichti Szent Szervác-oltár virágos, indás díszítése jelenti,²¹ de megemlíthetjük a stavelot-i pünkösdi retábulum keretdíszítését²² és a Maas-vidéki ötvösök által készített gnieznói kapun és körén felbukkanó dekoratív elemeket is.²³

A három tárgyöredék stílusa tehát egyértelműen a Maas-vidékre vezethető vissza, az alakok közeli párhuzamai ötvösműveken és kódexekben is megtalálhatóak. A zománcozott lemezek egy különleges típusát képviselik e kiváló iskolának, mely korának legszebb és legösszetettebb liturgikus tárgyait készítette, többnyire a Liège-i Püspökség területén. A három tárgy kiemelkedően szép kivitelű, így a legmagasabb minőségű ötvösműveket készítő európai központ legkülönlegesebb

²¹ KROOS 1985, Abb. 7.

²² PENTCHEVA 2020.

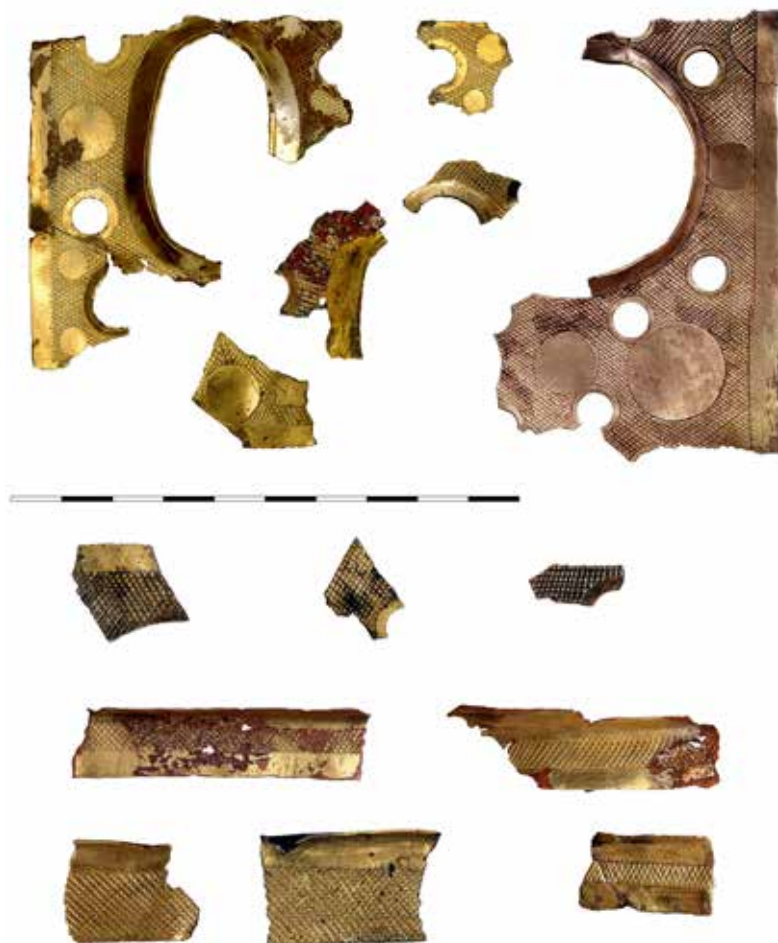
²³ SKUBISZEWSKI 1981, 37–48.

példányait képviselik. A lemezek stílusa ritka Maas-vidéki típus, ahol általában a tárgyak alapját aranyozták és erre kerültek a beágyazott zománccal készített ruhák és a vésett fejek. A pétermonostori lemezek esetében a háttér zománcozott és rajta az alakok nagy része vésett.

TOVÁBBI TÖREDÉKEK A MAAS-VIDÉKRŐL

A Pétermonostorán talált leletanyag fenti szempontok alapján történő átvizsgálását követően az látszik, hogy a Maas-vidéki kapcsolatok nem szorítkoznak kizárólag az ereklyetartóra.

A bazilika törmeléke közül előkerült aranyozott, egykor kőberakással rendelkező vörösréz lemezdarabok méretükben és minőségükben egyaránt kiemelkednek a hasonló limoges-i és egyéb általánosabb díszítő elemek közül és a Maas-vidék irányába mutatnak. Ezek recés alapon egykor több különböző fajta cabochont tartalmaztak. Kisebb méretű köveik mérete 1 cm volt, a nagyobbak hosszúsága az 5 cm-t is megközelítette, szélességük pedig 3 cm volt. Ezen kívül változó méretű, sima felületű körök díszítették felületüket (9. ábra). Pontos párhuzamaikat olyan mesterműveken találjuk meg, mint a stavelot-i triptichon, vagy egy egykor Berlinben őrzött, megsemmisült, Maas-vidéki phylacterium ereklyetartó (10–11. ábra). A kőberakásos lemeztöredékek mellett több, kifelé hajló aranyozott szegélylemez is előkerült, az előzőkkel egyező recés díszítéssel.

9. ábra. Maas-vidéki (?) tárgy töredékei, 12. század második fele – aranyozott réz. (Fotó: Kiss Béla)

Fig. 9. Fragments of a Mosan (?) artwork, second half of the 12th century – gilded copper.

(Photograph: Béla Kiss)

10. *ábra.* A stavelot-i triptichon, 1156–1158 (48,4 cm × 66 cm, The Morgan Library & Museum, AZ 001. J. P. Morgan hagyatéka). (Fotó: The Morgan Library & Museum)

Fig. 10. The Stavelot Triptych, 1156–1158 (The Morgan Library & Museum, AZ 001. Bequest of J. P. Morgan). (Photograph: The Morgan Library & Museum)

11. *ábra.* A stavelot-i triptichon aranyozott borítólemezei, 1156–1158 (The Morgan Library & Museum, AZ 001. J. P. Morgan hagyatéka). (Fotó: The Morgan Library & Museum)

Fig. 11. The gilded plaques of the Stavelot Triptych, 1156–1158 (The Morgan Library & Museum, AZ 001. Bequest of J. P. Morgan). (Photograph: The Morgan Library & Museum)

12. *ábra.* A bazilikából előkerült díszítő oszloptalp, 12. század második fele. (Fotó: Kiss Béla)

Fig. 12. Decorative column base found in the basilica, second half of the 12th century. (Photograph: Béla Kiss)

E töredékeket esetleg az ereklyetartó egy állványához vagy részéhez is lehetne kötni, de kevésbé precíz keretező vonalazásuk miatt inkább az a lehetőség kínálkozik, hogy egy másik, szerényebb kivitelű ereklyetartó vagy például oltárelem díszítései lehettek. Ez esetben egybetartozhattak azzal az oszloptalppal, ami szintén a bazilikából került elő (12. ábra). A stavelot-i triptichonon is felbukkannak ilyen oszlopok, de ez a díszítő elem nem annyira jellegzetes, így nehezen lehet egy konkrét körhöz kötni.

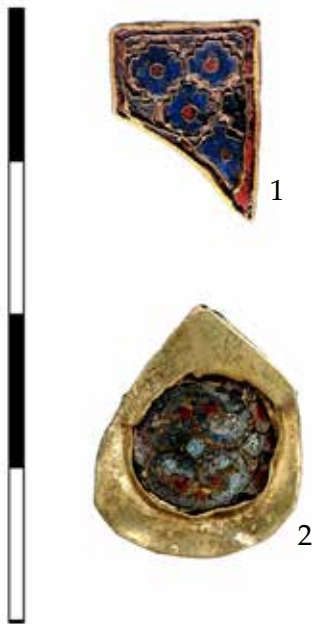
A kolostor keleti szárnyában egy, a pusztulást közvetlenül megelőző járószintbe mélyedő objektumon belül, három kereszttrész került elő az ásatások során, egy körmeneti kereszt talpa, egy zománcozott lemez és egy fél korpusz (13. ábra 1–2). A szent alakot formáló zománc háttére aranyozott, nem zománcozott, mint az ereklyetartó lemezek. Legközelebbi, igaz, méretét tekintve nagyobb párhuzama a British Museumban található. Ezt korábban tévesen könyvborítóként értelmezték, valójában funkciója ismeretlen (13. ábra 3).²⁴ A zománcozott veret pétermonostori jelenléte nem véletlen és gyaníthatóan ugyanannak a kapcsolatnak az eredménye, mint az ereklyetartó megrendelése. Bár ez a tárgy az ereklyetartónál sokkal egyszerűbb, közép-európai szinten ritkaságában még így is kiemelkedik. A töredékes korpusz kifinomult kivitelű és a megmaradt része alapján stílusában és méretében is lehet a zománchoz kapcsolni. Bács-Kiskun vármegyében a kimagasló

13. ábra. 1. Maas-vidéki (?) corpus töredéke. (Fotó: Kiss Béla); 2. Maas-vidéki kereszt zománca, Mária (?), 1160–1175. (Fotó: Kiss Béla); 3. Szent Jakobot ábrázoló Maas-vidéki zománc, 1160–1175 (11 × 5 cm, © The Trustees of the British Museum, 1850,1126.1.a). (Fotó: The British Museum)

Fig. 13. 1. Fragment of a Mosan (?) corpus. (Photograph: Béla Kiss); 2. Mosan enamel from a cross showing the Virgin Mary (?), 1160–1175. (Photograph: Béla Kiss); 3. Mosan enamel depicting St. James, 1160–1175 (© The Trustees of the British Museum, 1850,1126.1.a). (Photograph: The British Museum)

²⁴ STRATFORD 1993, kat. 13.

14. ábra. 1. Bizánci tárgy rekeszzománca, 12. század; 2. Bizánci tárgy díszítőeleme, 12. század. (Fotók: Kiss Béla)

Fig. 14. 1. Byzantine cloisonné enamel, 12th century; 2. Decorative fragment of a Byzantine artwork, 12th century. (Photographs: Béla Kiss)

15. ábra. A stavelot-i triptichon bizánci sztaurotékája, 1156–1158 (The Morgan Library & Museum, AZ 001. J. P. Morgan hagyatéka). (Fotó: The Morgan Library & Museum)

Fig. 15. The Byzantine staurotheke of the Stavelot Triptych, 1156–1158 (The Morgan Library & Museum, AZ 001. Bequest of J. P. Morgan). (Photograph: The Morgan Library & Museum)

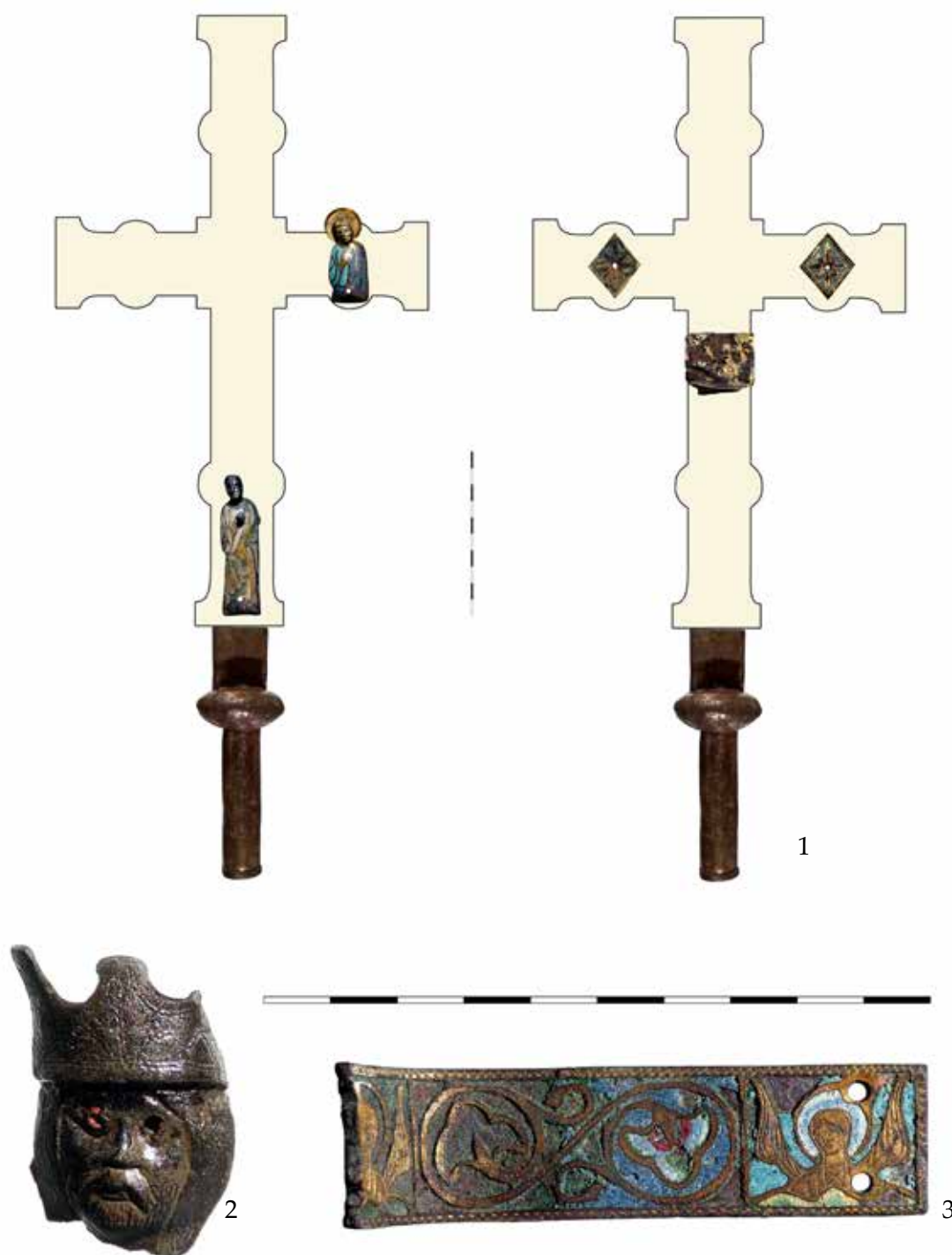
számú Árpád-kori kereszt között egyáltalán nincs olyan, ami a Német-római Birodalomból származott volna, így valószínűsíthető, hogy az itt egymás mellett lelt zománc és a korpusz valóban összekapcsolható. A körmeneti kereszt talpa azonban egyértelműen egy nagy limoges-i kereszthez tartozott – melynek egyébként több darabja is előjött a kolostorépület törmelékéből (16. ábra 1).²⁵

Bár nem a Maas-vidéki eredetű darabok számát gyarapítják, itt kell említést tennünk két további tárgyról, melyek a település területéről, valamint a kolostor romjai közül kerültek elő. A két, kiemelkedően magas színvonalon megmunkált, színarany rekeszzománc kétséget kizáróan Bizánctól származik (14. ábra 1–2). Az egyik egy enyhén ívesen vágott téglalap alapterületű aranykeretezés, melyben öt kék szirmú stilizált virágmintát alakítottak ki aranyrekeszek segítségével. Az alig 1 cm nagyságú tárgy érdekességét e helyen az adja, hogy a stavelot-i triptichon központi részébe egy ezzel méretében és kialakításában tökéletesen egyező bizánci rekeszzománcot építettek be a Maas-vidéki mesterek (15. ábra).

AZ EREKLYETARTÓ PÉTERMONOSTORÁRA KERÜLÉSE

Több, szerencsésen fennmaradt töredéknek köszönhetjük azt, hogy még ha mozaikosan is, elég jól ismerjük a pétermonostorai monasztikus kincstár jellegét. Ennek színvonala meglehetősen magas, a megmaradt darabokból egy rendkívül változatos kincstárat tudunk rekonstruálni, mely a korabeli, nyugati keresztény Európa kvalitásos gyűjteményeivel is vetekedik minőségében. Itt ki lehet emelni a nagyszámú, különböző származású keresztet, a kölni elefántcsont ereklyetartót,

²⁵ THOBY 1953; CSENDES 2023.

16. ábra 1. Rekonstruált limoges-i kereszt elő és hátoldala, 13. század első fele; 2. Limoges-i korpusz feje, 13. század első fele; 3. Limoges-i kódexfedőlap szegélylemezének töredéke, 1200 körül
 Fig. 16. 1. Reconstruction of a Limoges cross, first half of the 13th century; 2. Head of a Limoges corpus, first half of the 13th century; 3. Limoges book-cover fragment, around 1200

1

2

17. ábra. Köln környéki csontfaragványok, 12. század vége. 1. Könyvborító rekonstrukciója.

(Készítette: Fábíán Eszter); 2. Ereկlyetartó apostolfigurája. (Fotó: Rosta Szabolcs)

Fig. 17. Rhenish ivories, end of the 12th century. 1. Reconstruction of a book cover by Eszter Fábíán;
2. Apostle figurine from a reliquary. (Photograph: Szabolcs Rosta)

18. ábra. Limoges-i és magyar keresztek töredékei, 12. század második fele, 13. század első fele
 Fig. 18. Limoges and Hungarian cross fragments,
 second half of the 12th century, first half of the 13th century

a szintén csontból faragott evangélium-fedőlapot vagy a limoges-i kódexfedőlap töredéket (16–18. ábrák). E tárgyak is kétségkívül különlegesek, főleg az ismert magyarországi leletanyagban, mely nyilván rendkívül töredékes és hiányos. Ennek ellenére fontos megemlíteni, hogy ezen tárgyak nem köthetőek megrendeléshez, hanem mindegyik már kész állapotban beszerzett, „szériában” készített műtárgy maradványa.

A pétermonostorai „Szent Péter-ereklyetartó” viszont a bazilika egyéb tárgyai közül is kitűnik. Nagy valószínűséggel kizárható, hogy a Maas-vidéken készült ereklyetartó a fentiekhez hasonló egyszerű vásárlás eredménye lett volna. A tárgy minősége és ritkasága már eleve erre utal, de egyediségét az is alátámasztja, hogy ma ezek a lemezek képviselik a legnagyobb egybefüggő zománctfelületet a megmaradt Maas-vidéki tárgyak között. Valószínű, hogy a lemezek a korukban is nagyméretűnek számítottak, ha nem éppen a legnagyobbak. Mindez amellet szól, hogy a tárgy Pétermonostorára érkezésének körülményei egészen különlegesek lehettek. A Becse-Gergely

nemzetség Pétermonostorához köthető tagjainak jó eséllyel szerepe volt ebben, és feltételezhető, hogy legalább anyagilag támogatták a tárgy beszerzését. Korábban többször felvetődött a gondolat, hogy a tárgy 1189-ben a keresztes seregekkel érkező Barbarossa Frigyes révén, udvari ajándékként került Magyarországra, és a Becse-Gergelyek fontos udvari szerepének köszönhetően végül Pétermonostorára került. Ez a felvetés azonban több szempontból is problémás. A korábbi datálás, mely az 1180-as évekre helyezte a tárgy készítését, megengedett egy ilyen lehetőséget, de a tárgy új, Maas-vidéki értelmezése egyértelművé teszi, hogy a zománcozott lemezeket valamikor 1150 és 1175 között készítették, mely időszakon belül az 1170 körüli évek tekinthetőek legvalószínűbbnek. A tárgy úgy tűnik, kifejezetten megrendelésre készült, megalkotásának folyamatában az ötvöst, aki akár szerzetes is lehetett, jó eséllyel komoly szellemi útmutatással látták el.²⁶ A tárgy különlegessége pedig valószínűsíti, hogy elkészítése után, amint lehetett, elküldték a megrendelőnek. Erre utalnak az ereklyetartón található összeszerelési utasítások,²⁷ melyek egyértelművé teszik, hogy a két meglévő lemez a tárgy melyik oldalához tartozott.

Nemcsak ez mutatja azonban, hogy a tárgy darabokban érkezett, hanem az ereklyetartó szalagján megfigyelhető, felfüggesztéshez használt lyukak jellege is: nagy eltérés tapasztalható ugyanis az ereklyetartó különböző részeinek felszereléséhez használt lyukak esetében. Sokatmondó a különbség a lemezek precíz apró lyukai és a szalag igénytelen megjelenésű lyukai között. A szalag lyukai két párban jelennek meg a létező szalagdarabon, mindkét esetben az egykori ereklyetartó kisebb karéjain. Ha nem ismétlődnének meg a lyukak, akkor akár a tárgy pusztításához is köthetnénk őket, de láthatóan a két pár lyuk a szalag két különböző részén megegyezik igénytelen kialakításában. Érdekes módon az is megfigyelhető, hogy eredetileg nem a szalag közepén akarták elhelyezni ezeket, amit egy sikertelen lyukasztási kísérlet bizonyít a szalag szélén.²⁸ Az összeszerelési útmutatók és az összeszerelés nyomai arra utalnak, hogy a tárgy részeinek összeillesztése első alkalommal olyan környezetben történt, ahol nem volt a tárgy felillesztését szakszerűen elvégezni tudó ötvös, így valószínűsíthető, hogy első összeállítására nem a Maas-vidéken vagy a magyar királyi udvarban került sor, hanem esetleg Pétermonostorán. Ezek alapján bár nem kizárható, hogy egy félig összeszerelt tárgyat adományozott volna I. Frigyes III. Bélának, mégis az a valószínűbb, hogy nem ajándékról, hanem kifejezetten megrendelésről van szó.

Látva a Maas-vidéki tárgyak szinte teljes hiányát a korabeli magyarországi anyagban, valamilyen speciális kapcsolat feltételezhető a megrendelő és a kivitelező között.²⁹ Egy további formai megjegyzés a tárggyal kapcsolatban pedig rávilágíthat a kapcsolat jellegére: bár egy ereklyetartó fő funkciója egy ereklye tárolása volt, fontos megemlíteni, hogy a különleges formájú ereklyetartók gyakran a liturgia részét is képezték.³⁰ Talán legismertebb és leglátványosabb példája ennek a fejekereklyetartók és nagyobb ereklyetartó szobrok körmeneti használata, mint az ismert a conques-i Szent Hit (Foy) vagy például a Szent László-herma esetében.³¹ Érdemes még kiemelni a karereklyetartókat, melyeket a püspökök a nép megáldására használtak.³² Nagyon valószínű, hogy a különleges, karéjos formájú ereklyetartó, melynek típusa minden jel szerint a Maas-vidéken jelent meg először nagyméretű ereklyetartóként, hasonló, hordozható és különleges módon használt darab lehetett. Ráadásul a tárgy összetett üzenetet hordozó ikonográfiáját is csak olyan személy tudta értelmezni, akinek volt kapcsolata a Maas-vidéki értelmiségi kultúrával és jártas volt az ottani, európai hírvé teológusok műveiben.

²⁶ Mint például Theophilus Presbyter lásd GEARHART 2017.

²⁷ Bal oldali lemez SIN, jobb oldali lemez DEX, ennek alján INFE feliratok.

²⁸ Az észrevételért köszönettel tartozunk Halász Emese restaurátornak.

²⁹ Piotr Skubiszewski egy hasonló következtetésre jutott a lengyelországi tárgyak esetében, de az ottani kontextusban a mesterek személyes jelenlétével számolt. A lengyelországi tevékenységük viszont rövid időre és meghatározott megrendelésekre korlátozódott, SKUBISZEWSKI 1981, 34.

³⁰ Ezt feltételezi Cynthia Hahn is a phylacterium típusú ereklyetartók esetében: HAHN 2014, 53–57.

³¹ IPOLYI 1863, 79.

³² HAHN 1997.

A monostor patrocíniuma és a lábmosás-jeleneten megjelenő Péter utalhat arra, hogy az ereklyetartó egy Szent Péter-ereklyét tartalmazott.³³ A tárgy megjelenése miatt azonban egy másik ereklye lehetősége is szóba jöhet. Nagyon sok jelet találunk arra, hogy maga a négykaréjos forma a 12. században keresztként értelmezhető. Több phylacterium típusú ereklyetartó rendelkezik olyan jelenetekkel, amelyek a keresztre feszítéshez köthetők. A lobbes-i phylacterium kifejezetten a Szent Kereszt megtalálását ábrázolja és nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy egy Szent Kereszt ereklyét is tartalmazott.³⁴ A 12. században ez nem volt szokatlan, hiszen a keresztes hadjáratok során rengeteg ereklye, köztük a Szent Kereszt állítólagos darabjai is nagy számmal áramlottak be a latin Európába, feltételezhető, hogy ezen belül Magyarországra is. A fentiek alapján logikailag felvethető, hogy a szóban forgó ereklyetartó azért volt ennyire különleges, mert egy, még Szent Péterénél is különlegesebb és fontosabb Szent Kereszt darabot tárolt.

A Maas-vidéki zománcok általában több üzenetet is hordoztak. Volt egy általános, a jelenetben ábrázolt üzenet: a pétermonostori lábmosás esetében ez az alázat fontossága. Ezen túl volt egy olyan jelentés is, ami a jeleneteket összekötve, azoknak tartalmát együttesen felhasználva nyilvánult meg.³⁵ Az bizonyos, hogy az összes megmaradt félköríves Maas-vidéki kompozíció négyes csoportokban volt applikálva. Nem tudjuk, hogy a hiányzó lemezeken mit ábrázolhattak, ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a két megmaradt jelenet a tárgyegyüttes üzenetének komoly részét képezte. Felmerül a kérdés, hogy pontosan mi is lehet a szokatlan párosítás üzenete. A Maas-vidéki azonosítás nemcsak a tárgy minőségének megerősítése miatt fontos, hanem azért is, mert ebben a Liège környéki körben történő elhelyezés lehetőséget ad arra, hogy egy az Árpád-kori Magyarországon használt tárgyat konkrét teológiai iskolához kössünk. A stavelot-i apátság esetében ismert, hogy Wibald apát tanítómesterétől Deutz-i Rupertustól és más teológusoktól átvett gondolatokat jelenített meg a stavelot-i retábulumon, de valószínű, hogy ezek a gondolatok kisebb műtárgyakon is visszatértek. Érdekes módon Rupertus egész sajátos módon említi meg a lábmosást a *De divinis officiis* című művében.³⁶ Szerinte Krisztus lábmosás előtt elmondott szavai: *si non laveris te, non habebis partem mecum*, melyek a pétermonostori lemezeken lerövidített formában felbukkannak, Krisztus eucharisztikus gondolataira utalnak: *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* („Bizony, mondom néktek: ha nem eszitek az Emberfia testét, és nem isszátok a véré, nincsen élet tibennetek”).³⁷ Rupertus tehát egyértelműen az eucharisziához köti a jelenetet. Ez a tematika egyáltalán nem szokatlan a Maas-vidéki ereklyetartóknál, ahogy ezt Marcello Angheben bemutatta.³⁸ Nagyon érdekes továbbá, hogy miképpen folytatódik a Bibliában a Rupertus által idézett szöveg: „Tanítványai közül sokan, amikor ezt hallották, így szóltak: ‘Kemény beszéd ez: ki hallgathatja őt?’ Mivel pedig Jézus magától is tudta, hogy ezért zúgolódnak tanítványai, így szólt hozzájuk: ‘Ez megbotráncoztat titeket? Hát ha majd meglátjátok az Emberfiát felmenni oda, ahol előzőleg volt?’”³⁹

Az idézett rész pár sorral lentebb, a hitetlen tanítványokkal jelenik meg, akik a tizenkettőtől eltérően nem képesek értelmezni Jézus szavait. Péter helyesen cselekszik és megfogadja az elhangzottakat, ahogy ez a pétermonostori lemezen is látható. Ami viszont teljesen meglepő, hogy Rupertus hivatkozott része a mennybemenettel nyer értelmet. Krisztus a kételkedőknek a mennybemenetelre való utalással támasztja alá, hogy szavai be fognak bizonyosodni: *si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?* („Hát ha majd meglátjátok az Emberfiát felmenni oda, ahol

³³ Szent Péter egyértelműen különleges szerepet tölt be a jobb oldali lemezen, mivel általában a lábmosás során több apostolt volt szokás ábrázolni. Egy korabeli kivétel a pétermonostori kompozíció kivül a spoletói Szent Péter-templom homlokzata, melynek 12. század végi faragványain nagyon hasonló jelenet bukkan fel, lásd ESCH 1981.

³⁴ WILLIAMSON 2021.

³⁵ MORGAN 1972; kifejezetten a phylacteriumok esetében: LEUCHAK 2003.

³⁶ MIGNE 1854, 144.

³⁷ János 6:54.

³⁸ ANGHEBEN 2016.

³⁹ János 6:65.

előzőleg volt?”). A két jelenet felbukkanása Rupertus szövegében minden bizonnyal nem véletlen és nagyon valószínű, hogy a Maas-vidéki ötvös és a munka irányítója erre a szövegre kívántak reflektálni. Látható, hogy Krisztus írásszalagjának felhasználása érdekében még le is rövidítették a szöveget azzal, hogy a *habebis partem mecum* helyett csak *eris mecum* szerepel a jelenetben. A szokatlan magyarázat a két jelenet összefüggésére a legbefolyásosabb Maas-vidéki teológustól, akinek írásait olyan helyeken is használták, mint Stavelot, ahová a pétermonostori ereklyetartónak több stílári párhuzama is vezet, valószínűvé teszi, hogy ennek a teológiai értelmezésnek komoly hatása volt az alkotóra. Mivel a tárgy üzenete is szorosan illeszkedik a Maas-vidéki teológiához és a mérete is teljesen unikális, jogosan feltételezhető, hogy a megrendelés idejében a helyi szerzetesek a tárgy liturgikus szerepén túl tisztában lehettek a rajta lévő jelenetek pontos jelentésével is. Erre alapozva felvetődik a gondolat, hogy a Maas-vidéki kapcsolatok akár egyházi vonalon, akár a Becse-Gergely nemzetség egy művelt tagján keresztül szerepet játszottak a kolostor kultúrájában. Hasonló intellektuális befolyás kérdése az alapító család oldaláról Szermonostora különleges oszlopszobrainál is felmerült, de a hasonlóan lenyűgöző kreativitású alkotások esetében a pontos válasz nem ismert.⁴⁰

Egy apró információfoslány nyomán tudunk egy olyan magas társadalmi pozícióval rendelkező egyén jelenlétéről Pétermonostorán, aki ezt a tanult réteget képviseli a városiasodó településen. Római zarándokjelvények mellett került elő a település területén egy pecsétnyomó, melynek felirata alapján ismerjük tulajdonosát, aki magát, mint Seto(n) nevezi meg S:SECRETI:SETONIS:MAG (19. ábra 1). A feliratból megtudjuk, hogy a pecsétnyomó Seto(n) mester titkos pecsétje, tehát a tárgy egy kifejezetten személyes használatra szánt pecsétlő volt. A Seton név Angliában és Skóciában gyakori, személynévként is előfordul, még az is elképzelhető, hogy az illető a híres skóciai Seton család tagja volt. A család egyik eredettörténete származásukat Flandriába vezeti vissza, mely terület egy része a Maas-vidékhez tartozott. Adam, a család feje a tatárjárás körüli időkben épp tudásáról és műveltségéről volt ismert.⁴¹ A pecsétnyomón szereplő név angol vagy skót eredete mellett szólhat az is, hogy a tárgy legközelebbi párhuzama a British Museumban található (19. ábra 2).⁴²

9. ábra. 1. Seto(n) mester pecsétnyomója, 13. század első fele. (Fotó: Kiss Béla);

2. Seto(n) mester pecsétnyomójának ikonográfiai párhuzama, 13. század első fele (3,8 cm × 2,1 cm, © The Trustees of the British Museum, 1875,0715.4). (Fotó: The British Museum)

Fig. 19. 1. The seal matrix of Master Seto(n), first half of the 13th century. (Photograph: Béla Kiss);

2. An iconographic parallel of the seal matrix of Master Seto(n), first half of the 13th century (© The Trustees of the British Museum, 1875,0715.4). (Photograph: The British Museum)

⁴⁰ MAROSI 2000; TÓTH – TAKÁCS 2001.

⁴¹ SETON 1899, 26.

⁴² The British Museum, 1875,0715.4.

ÖSSZEGRZÉS

Régóta ismert a kutatás előtt, hogy a 12. és 13. században Lengyelországban és Ausztriában komoly hatása volt a Maas-vidéki művészetnek. Lengyelországban nem csupán a gnieznói 12. századi öntött bronzkapu tanúsítja ezt, hanem számos kódex díszítése is.⁴³ A Bécs melletti Klosterneuburgban pedig a 12. századi ötvösművészet legnagyobb kincse található, a Maas-vidéki iskolázottságú Verduni Miklós ötvös által készített oltár.⁴⁴

A középkori Magyarország területéről egészen a Pétermonostorán folytatott ásatásokig nem került elő e kiemelkedő művészeti és szellemi központhoz köthető tárgy, bár léteznek olyan darabok, amelyeknél korábban felmerültek Maas-vidéki, vagy tágabban értelmezve, lotaringiai kapcsolatok. Ilyen például a Magyar Nemzeti Múzeum egyik keresztje, mely esetében Lovag Zsuzsa felvetette a lotaringiai származás lehetőségét.⁴⁵ Ám később Peter Bloch sváb származásuként értelmezte a keresztet,⁴⁶ mely azonosítást azután Lovag is elfogadott.⁴⁷ Más tárgyaknál megjelenik a „Rajna-Maas-vidék” jelző, mely inkább gyakoribb, kevésbé jó minőségű tárgyakra utal.⁴⁸ De ezek a tárgyak inkább a Rajna-vidéken, mint a Meuse (Maas) folyó völgyében készültek. Érdemes megemlíteni az 1200 körül készült esztergomi királyi trón vagy a Porta Speciosa körét, amelyek párhuzamát Marosi Ernő Északnyugat-Franciaországra, a Maas-vidékre és Aachenbe vezette vissza.⁴⁹ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy bár stiláris eredetükben visszavezethetők a Maas-vidékre, mégis rengeteg más elem hatott rájuk és végső soron egy generációval későbbi, más területről származó irányzat termékei.

A magyarországi leletek eddigi ritkasága azért is szokatlan, mivel a tatárjárás előtti Magyarország lakosságának egy része Maas-vidéki vallon származású lehetett.⁵⁰ A telepések érkezése már a 11. században elkezdődhetett, a 12. századra pedig általánossá vált. A többnyire városiasodó településeken letelepedő vallon polgárság mellett, nagy hatású volt a liège-i egyházi személyek befolyása és jelenléte. Például Róbert esztergomi érsek (1226–1239) is vallon származású volt.⁵¹

Összegzésként elmondható, hogy bár a Maas-vidéki tárgyak továbbra is jóval ritkábbnak számítanak, mint Lengyelországban, most már a középkori Magyarországról is ismert egy legalább annyira különleges tárgy, mint a gnieznói kapu vagy a klosterneuburgi oltár (eredetileg ambó díszítése). A pétermonostori Maas-vidéki tárgyak és azok feltételezett szoros kapcsolatai arra utalnak, hogy ez a kisméretű, alföldi magánalapítású monostor közvetlen összeköttetésben állt korának és kultúrájának egyik legfontosabb központjával.

IRODALOM

- ANGHEBEN 2016 ANGHEBEN, Marcello: Les reliquaires mosans et l'exaltation des fonctions dévotionnelles et eucharistiques de l'autel. *Codex Aquilarensis* 32 (2016) 171–208.
- BERTRAND 2014 BERTRAND, Étienne: Phylactères. In: *L'oeuvre de la Meuse*. Ed.: George, Philippe. Liège 2014, 104–110.

⁴³ Lásd például: PIETRUSINSKI 2003.

⁴⁴ RÖHRIG 2004. Itt érdemes megemlíteni a bécsi Dom Museumban található zománcokat is, melyeknél felmerült a Maas-vidéki eredet. GRIESSMAIER 1933.

⁴⁵ LOVAG 1979, 13–14., kat. 9.

⁴⁶ BLOCH 1992, VI. C. 9.

⁴⁷ LOVAG 1999, kat. 53.

⁴⁸ Például LOVAG 1979, kat. 12., 14., 15.

⁴⁹ MAROSI 1971, 219–215.

⁵⁰ Lásd legújabban TAYLER 2023.

⁵¹ TÓTH 2007; KNAUZ 1874, 257.

- BIACSI 2013 BIACSI Karolina: A restaurátor szerepe a régészeti feltárásban. In: *Régészeti kalandozások: a régészet legújabb hazai eredményei: új technológiák a kutatásban és a prezentációban*. Szerk.: Nagy Gábor Miklós. Budapest 2013, 39–42.
- BLOCH 1992 BLOCH, Peter: *Romanische Bronzekruzifixe*. Berlin 1992.
- BUZÁR – BERNERT 2018 BUZÁR Ágota – BERNERT Zsolt: Bugac-Felsőmonostor Csitári tanya és Kiskunmajsza-Jonathermal tatárjárás kori lelőhelyek csontmaradványainak embertani vizsgálata (The anthropological analysis of human bone materials from the Mongol invasion period from Bugac–Felsőmonostor–Csitári homestead and Kiskunmajsza–Jonathermal sites). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 203–213. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.10>
- CSENDES 2023 CSENDES Dominika: Limoges-i termékek Pétermonostorán. In: ROSTA – MAGDUS 2023.
- CSIPPÁN 2018 CSIPPÁN Péter: Jelentés a Bugac-Felsőmonostor-Csitári tanya lelőhelyen feltárt összefüggő állatvázak archaeozoológiai vizsgálatáról. *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 189–196.
- ESCH 1981 ESCH, Joan: *La chiesa di San Pietro di Spoleto*. Firenze 1981.
- GEARHART 2017 GEARHART, Heidi C.: *Theophilus and the Theory and Practice of Medieval Art*. University Park, PA 2017. <https://doi.org/10.1515/9780271079837>
- GEARHART 2019 GEARHART, Heidi C.: Memory, making, and duty in the Remaclus retable of Stavelot. *Gesta* 58:2 (2019) 137–155. <https://doi.org/10.1086/704289>
- GRIESSMAIER 1933 GRIESSMAIER, Viktor: Six enamels at St. Stephen's, Vienna. *The Burlington Magazine* 63:366 (1933) 108+110–112.
- HAHN 1997 HAHN, Cynthia: The voices of the saints: Speaking reliquaries. *Gesta* 36:1 (1997) 20–31. <https://doi.org/10.2307/767276>
- HAHN 2014 HAHN, Cynthia: Portable altars (and the rationale): Liturgical objects and personal devotion. In: *Image and Altar 800–1300: Papers from an International Conference in Copenhagen 24 October – 27 October 2007*. Ed.: Grindler-Hansen, Poul. Copenhagen 2014, 45–64.
- IPOLYI 1863 IPOLYI Arnold: *Magyar ereklyék*. Pest 1862.
- KAHSNITZ 1992 KAHSNITZ, Rainer: Sieben halbrunde Emails in Nürnberg, London und Trier. Zwei maasländische Phylakterien des 12. Jahrhunderts. *Anzeiger des Germanisches Nationalmuseums* (1992) 105–143.
- KISS 2022 KISS Etele: Az Árpád-kori magyar egyházak felszerelése. In: *Az Árpádok országa*. Szerk.: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Székesfehérvár 2022, 273–311.
- KNAUZ 1874 KNAUZ, Ferdinandus: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii* 1874.
- KROOS 1985 KROOS, Renate: *Der Schrein des Heiligen Servatius in Maastricht und die vier zugehörigen Reliquiare in Brüssel*. München 1985.
- LEGNER 1972 *Rhein und Maas: Kunst und Kultur I*. Hrsg.: LEGNER, Anton. Köln 1972.

- LEUCHAK 2003 LEUCHAK, Rebecca: The form of the phylactery in the work of Hugo d'Oignies. In: *Actes du Colloque Hugo d'Oignies*. Eds: Didier, Robert – Toussaint, Jacques. Namur 2003, 87–120.
- LOVAG 1979 LOVAG Zsuzsa: *A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon*. Budapest 1979.
- LOVAG 1999 LOVAG, Zsuzsa: *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. Budapest 1999.
- MAROSI 1971 MAROSI, Ernő: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). *Acta Historiae Artium* 17 (1971) 171–230.
- MAROSI 2000 MAROSI Ernő: Szermonostor gótikus kerengőjének szobrai. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged 2000, 107–122.
- MIGNE 1854 MIGNE, J. P.: R. D. D. Rupertus abbas monasterii S. heriberti tuitiensis: De divinis officiis, Liber quintus. In: *Patrologiae cursus completus* CLXX. Paris 1854, 119–152.
- MORGAN 1972 MORGAN, Nigel: The iconography of twelfth century Mosan enamels. In: *Rhein und Maas: Kunst und Kultur* II. Hrsg.: Legner, Anton. Köln 1972, 263–278.
- O'NEILL 1996 O'NEILL, John Philip: *Enamels of Limoges: 1100–1350*. New York 1996.
- PENTCHEVA 2020 PENTCHEVA, Bissera V.: Optical and acoustic aura in the medieval image: The golden retable of the Pentecost at Stavelot. *Material Religion* 16:1 (2020) 9–40.
<https://doi.org/10.1080/17432200.2019.1696558>
- PIETRUSINSKI 2003 PIETRUSINSKI, Jerzy: *Les rapports entre la Pologne et le Pays mosan aux XI et XII siècles*. In: *Actes du Colloque Hugo d'Oignies*. Eds: Didier, Robert – Toussaint, Jacques. Namur 2003, 139–152.
- RÁCZ 2023a RÁCZ, Bernát: *The Reliquary of Pétermonostora: A Twelfth-Century Mosan Phylactery Discovered in Hungary*. MA szakdolgozat, Central European University, Vienna 2023.
- RÁCZ 2023b RÁCZ, Bernát: A Szent Péter ereklyetartó. In: ROSTA – MAGDUS 2023.
- ROSTA 2014a ROSTA Szabolcs: Pétermonostora pusztulása. In: „*Carmen Miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei*. Kecskemét 2014, 193–230.
- ROSTA 2014b ROSTA Szabolcs: *A Kiskunsági Homokhátság 13–16. századi településtörténete*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 2014.
- ROSTA 2017 ROSTA Szabolcs: Árpád-kori kézi mérlegek Pétermonostorán. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Kádas István – Weisz Boglárka. Magyar Történelmi Emlékek. Budapest 2017, 125–153.
- ROSTA 2018 ROSTA Szabolcs: A tatárjárás régészetének újabb távlatai két kiskunsági lelőhely eredményeinek fényében. *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 151–196.
<https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.8>

- ROSTA 2020 ROSTA Szabolcs: Szent Péter-ereklyetartó. In: *A Kecskeméti Katona József Múzeum kincsei / Treasures of the Katona József Museum of Kecskemét*. Szerk.: ifj. Gyergyádesz László. Kecskemét 2020, 146–147.
- ROSTA 2022 ROSTA Szabolcs: Bugac-Pétermonostora egyedülálló leletei és kapcsolatai In: *Az Árpádok országa*. Szerk.: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Székesfehérvár 2022, 304–307.
- ROSTA – MAGDUS 2023 *Homokba zárt Árpád-kor*. Szerk.: ROSTA Szabolcs – MAGDUS Tamás. Bugac 2023.
- ROSTA – PÁNYA 2022 ROSTA Szabolcs – PÁNYA István: Gondolatok a síkvidéki középkori erődítésekről – egy topográfiai kutatási program váratlan hozadéka. *Archeologia Cumanica* 5. Szerk.: Somogyvári Ágnes. Kecskemét 2022, 275–335.
- RÖHRIG 2004 RÖHRIG, Floridus: *Der Verduner Altar*. Klosterneuburg 2004.
- SÁROSI – ROSTA 2017 SÁROSI, Edit – ROSTA, Szabolcs: Privately founded Benedictine monasteries in medieval Hungary – a case study. In: *Religion, Cults & Rituals in the Medieval Environment*. Eds: Bis-Worch, Christiane – Theune, Claudia. Leiden 2017.
- SETON 1899 SETON, Robert: *An Old Family: Or the Setons of Scotland and America*. New York 1899.
- SKUBISZEWSKI 1981 SKUBISZEWSKI, Piotr: L’art mosan et la Pologne à l’époque romane: problématique des recherches. In: *Rapports historiques et artistiques entre le Pays mosan et la Pologne*. Liège 1981, 27–82.
- STRATFORD 1993 STRATFORD, Neil: *Catalogue of Medieval Enamels in the British Museum, II: Northern Romanesque Enamel*. London 1993.
- TAYLER 2023 TAYLER, Nicholas Paul: Lotharingia and Liège’s impact on Árpád-era Hungary and the Eger Valley. In: *Zwischen Ostsee und Adria*. Hrsg.: Bárány, Attila – Czaja, Roman – Pósn, László. Debrecen 2023, 119–144.
- THOBY 1953 THOBY, Paul: *Les croix Limousines. De la fin du XII siècle au début du XIV siècle*. Paris 1953.
- TÓTH 2007 TÓTH Péter: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk.: Érszegi Géza. Tihany 2007.
- TÓTH – TAKÁCS 2001 TÓTH Sándor – TAKÁCS Imre: Szermonostor. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma 2001, 383–389.
- Une renaissance* 2013 *Une renaissance: l’art entre Flandre et Champagne, 1150–1250*. Paris 2013.
- VAN VELDECKE 1950 VAN VELDECKE, Hendrik: *Sint Servaes Legende in dutschen dichtede dit Heynrijk die van veldecke was geboren naar het leidsche handschrift uitgegeven*. Ed.: Dr. G. A. van Es. Antwerpen 1950.
- WILLIAMSON 2021 WILLIAMSON, Paul: *The Wyvern Collection: Medieval and Renaissance Enamels and Other Works of Art*. London 2021.

Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?

PÉTERMONOSTORA'S LINKS TO THE MEUSE VALLEY

Bernát Rácz – Szabolcs Rosta

Over the last fourteen years, excavations at the archaeological site of Pétermonostora (Bugac, Bács-Kiskun County) have contributed significantly to our understanding of the Arpadian age in Hungary (1000–1301). In the present article, the authors use the main reliquary of the private monastery on the site to discuss the monastery's connections to the intellectual culture of the Meuse Valley. Mosan artworks representing the pinnacle of Western culture in the 12th century are known to have been present in Austria and Poland, but the reliquary and other artefacts from Pétermonostora demonstrate that such objects were to be found in the Kingdom of Hungary also. In the case of the principal Mosan reliquary from Pétermonostora, its fine quality, evidence of local assembly, and the artwork's reflection on writings connected to Rupert of Deutz all suggest that it was made specifically for this monastic community, and that it may attest to intellectual contacts between the monastic community of a proto-urban settlement in Arpadian-era Hungary and one of the most important intellectual centres of 12th-century Latin Europe.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

